

ZRINSKO-FRANKOPANSKI POSJEDI U XVII STOLJEĆU

Josip Adamček

Materijalnu podlogu politike koju su u XVII stoljeću vodili Zrinski i Frankopani činili su njihovi veliki zemljišni posjedi. Koncentracija golemih materijalnih sredstava u njihovim rukama davala je toj politici dosta realne dimenzije. Bogatstvo Zrinskih i Frankopana imalo je, dakle, sasvim određenu ulogu u njihovoj borbi protiv bečkog dvora, ali i mnogo šire — i u cjelokupnom društveno-političkom razvoju Hrvatske.

Formiranje velikih kompleksa zrinsko-frankopanskih imanja u Hrvatskoj završeno je 80-ih godina XVI stoljeća. Otada se njihovi posjedi nisu bitno niti smanjivali niti povećavali. U XVII stoljeću došla je, međutim, do punog izražaja gospodarska važnost tih posjeda.

I.

Najveće i najvažnije vlastelinstvo obitelji Zrinskih bilo je čakovačko ili međimursko vlastelinstvo koje se katkada nazivalo i »Mursko-dravski otok« (Insula Muro-Dravana). Dolazak Zrinskih 1546. u Čakovec povezao je razvoj Međimurja s razvojem Hrvatske. Oni su još u XVI stoljeću počeli ovamo naseljavati hrvatske kmetove. U početku su najvjerojatnije preseljavali seljake sa svojih posjeda koje su ugrožavali Turci, ali su 1561. dobili privilegij da u Međimurje i na svoje ugarske posjede mogu općenito naseljavati kmetove.¹ Preseljavanje seljaka u Međimurje dobilo je potkraj XVI stoljeća takve razmjere da je zabrinjavalo čak i hrvatski sabor.²

Na međimurskim posjedima — u blizu 100 sela — živjelo je u XVII stoljeću oko 3000 seljačkih obitelji. U trgovištima Čakovcu, Štrigovu, Prelogu i Središću stanovalo je oko 350 obitelji građana — »purgara«. Na vlastelinstvu je bilo 1100—1130 selišta, ali su Zrinski u neposrednom vlasništvu držali samo dio

* Ovaj prilog sadržava potpun tekst referata pročitano g na simpoziju o uroti zrinsko-frankopanskoj u Čakovcu 24. travnja 1971.

¹ S. Barabas, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio, Budapest 1898—9, 392—393.

² F. Šišić, Hrvatski saborski spisi IV, 325.

kmetova. Godine 1638. preko 65% kmetskih selišta u Međimurju uživali su vazalni plemići.³

O povijesti Međimurja i napose Čakovcu napisano je više priloga. Na žalost, u njima gospodarske prilike nisu prikazane, pa za našu temu imaju samo sporednu vijednost.⁴

Istočno od Zagreba, u blizini tadašnje granice s Turskom, Zrinski su imali tri vlastelinstva: Rakovec, Vrbovec i Božjakovinu. Te su posjede stekli u XVI. stoljeću. Rakovec i Vrbovec su 1531. naslijedili od bana Ivana Karlovića, a Božjakovinu su dobili kao gubernatori vranskog priorata. U doba turskog napredovanja ta su vlastelinstva bila poprište ratnih sukoba i turskih pljačkaških naleta, tako da su gotovo potpuno opustjela. Obnavljanje gospodarstva na tim posjedima započelo je odmah poslije završetka dugog rata 1606. godine. Zrinski su se trudili da ih što prije nasele, pa su mnogim novim naseljenicima (Vlasima, Slavoncima) priznavali slobodnjački status. Od svih podložnika na vlastelinstvima Rakovcu i Vrbovcu bilo je sredinom XVII stoljeća oko 35% slobodnjaka.

Vlastelinstva Rakovec i Vrbovec bila su za Zrinske važni posjedi, iako nisu donosili naročito velike prihode. To su bili punktovi preko kojih su se njihova pokupska i primorska imanja povezivala s Međimurjem.⁵

Na tim vlastelinstvima nalazilo se 1672. oko 140 selišta i 86 kuća Vlaha koji nisu imali određene posjede. Pravih kmetskih selišta bilo je, međutim, samo 33. Sva ostala, dakle preko 100 selišta, uživali su povlašteni seljaci — slobodnjaci, »purgari« (oppidani), »Slavonci«.⁶

Na vlastelinstvu Božjakovini sačuvalo se još iz srednjeg vijeka, dok je bilo u rukama crkvenih redova, desetak vazalnih predija. U doba urote na njemu je živjelo oko 140 kmetskih obitelji, većinom novih doseljenika. Svi su imali velika selišta i mnogo iskrčenih zemalja. Seljaci su posjedovali oko 1100 jutara oranica, od čega je 35% išlo u red novoobrađenih zemalja, tzv. krčevina.⁷

Među slavonske posjede Zrinskih ubrajalo se i medvedgradsko vlastelinstvo. Njega su naslijedili od bana Karlovića, ali je sve do 1657. bilo gotovo neprekidno založeno. Kad su ga Zrinski otkupili, grad je već bio u ruševinama. Čitavo se medvedgradsko vlastelinstvo nalazilo u Zagrebačkoj gori i nije imalo razvijeno ratarstvo. Najvažnija privredna grana njegovih kmetova, kojih je u doba urote bilo samo oko 80, bilo je vinogradarstvo. Uz Medvedgrad je tijesno povezana povijest plemićke općine u Turp-

³ Približan broj podložnika izračunat je prema podacima iz isprave o diobi Nikole i Petra Zrinskog 1638. Na dijelu vlastelinstva koji su oni uživali bilo je oko 1200 seljačkih obitelji. Prema toj ispravi i procjeni iz 1672. izračunat je i broj selišta (*Arhiv Hrvatske* (dalje *AH*), Neoregestrata acta, sv. 1445, br. 7; *Urbaria et Conscriptioes*, sv. 9, br. 3, sv. 3, br. 5).

⁴ R. Horvat, *Poviest Međimurja*, Zagreb 1944; K. Nemet, *Međimurje*, Enciklopedija Jugoslavije; A. Horvat, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb 1956; Z. Dugački, *Međimurje — zemlja i stanovništvo*, Čakovec 1936.

⁵ R. Lopašić, *Urbar grada Rakovca 1630.* (uvodna studija), *Hrvatski urbari*, Zagreb 1894, 165—170; L. M. Lukjanenko, *Političeskaja i literaturnaja djeateljnost bratjev Zrinskih i Franca Frankopana*, Kijev 1911, 730—732.

⁶ *AH*, *Urbaria et Conscriptioes*, Prot. br. 13, str. 251—270; Isto, sv. 96, br. 16, list 33—36 (dioba 1638).

⁷ Račun prema urbaru iz 1680. (*AH*, *Ur. et Con.*, 40/13).

l ju. Medvedgradski su gospodari u XV. st. okupirali kaštel u Lukavcu i gotovo sto godina nastojali proširiti svoju vlast i na područje te općine.

Turopoljski su plemići borbu protiv ukmećivanja završili s uspjehom tek 1553, u doba kad su medvedgradski posjedi bili u rukama Zrinskih.⁸

Od 50-ih godina XVI. stoljeća Zrinski su u Pokuplju posjedovali velika vlastelinstva Ozalj i Ribnik, a kasnije i manji posjed Švarču kod Karlovca. Na tim su vlastelinstvima, jednako kao i u Međimurju, imali gotovo stotinu vazalnih plemića, koji su posjedovali oko 60% kmetских selišta.⁹

Veliki kompleks posjeda obitelji Zrinskih sačinjavala su vlastelinstva u Gorskom kotaru i Vinodolu. Vinodolom je upravljao »gubernator primorskih gradova« koji je stolovao u Bakru, a sačinjavali su ga gradovi Bakar, Grobnik, Drivenik, Grižane, Hreljin i Bribir. U tijesnoj vezi s tim posjedima bilo je vlastelinstvo Brodna Kupi. Veliku gospodarsku vrijednost dobio je i rudnik željeza u Čabru, otvoren 1651. U doba urote na tim je posjedima živjelo preko 2000 seljačkih obitelji. Vinodolski posjedi sami po sebi nisu donosili velike prihode, ali su za Zrinske bili jednako važni kao i Međimurje. Preko Vinodola imali su izlaz na more. A to je bilo od neprocjenjive privredne i političke važnosti.¹⁰

Frankopani su u Vinodolu posjedovali Novi, tako da je čitava obala od Rijeke do Senja — tada jedini izlaz Hrvatske na more — bila u rukama Zrinskih i Frankopana. Privredna struktura tog vlastelinstva potpuno se uklapala u strukturu ostalih vinodolskih posjeda.

Veća frankopanska vlastelinstva bila su u XVII stoljeću još Novigrad na Dobri, Bosiljevo i Severin. U blizini Karlovca Frankopani su posjedovali imanja Zvečaj i Hojsić. Na frankopanskim je posjedima u doba urote živjelo oko 1250 obitelji kmetova i slobodnjaka.¹¹

* * *

Ako se ukratko želi ocijeniti uloga velikog kompleksa zrinsko-frankopanskih posjeda, treba istaći ove momente:

1. Koncentracija golemih vlastelinstava u rukama Zrinskih i Frankopana imala je pozitivno značenje za politički razvoj Hrvatske. Ona je zapravo stvarala materijalne uvjete za njihovu samostalnu politiku. Interesi Zrinskih i Frankopana kao feudalnih zemljoposjednika podudarali su se gotovo u svemu s objektivnim interesima hrvatske feudalne države.
2. Zrinsko-frankopanska imanja protezala su se poput neke poluge preko čitave Hrvatske, od rijeke Mure do Jadranskog mora. Ta su imanja doista i bila

⁸ I. Kukuljević — Sakcinski, Događaji Medvedgrada, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* III, Zagreb 1854, 31—132; E. Laszowski, Procjena dobara Medvedgradskih 1670. g., *Vjesnik zemaljskog arhiva* II, Zagreb 1900, 184—186.

⁹ R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1895, 193—210, 228—248, 311—318; Isti, Hrvatski urbari, Zagreb 1894, uvodne studije uz urbare Ozlja i Švarče, 199—211, 368—371.

¹⁰ E. Laszowski, Gorski Kotar i Vinodol, Zagreb 1923; V. Koščak, Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi, *Historijski zbornik* XVI, Zagreb 1963, 131—146.

¹¹ Lopašić, Oko Kupe i Korane, 58—79, 180—192, 249—257, 318—324; Isti, Hrvatski urbari, 129—132, 306—309.

svojevrzna poluga koja je povezivala hrvatske zemlje. Spomenuto je već da se u doba Zrinskih Međimurje bliže povezalo s Hrvatskom. Sličnu su ulogu Zrinski imali i na drugoj strani — u Hrvatskom primorju. Tamo je u sastavu Hrvatske ostao samo onaj dio obale koji su posjedovali oni i Frankapani. Zrinski su, doduše, stjecali različite posjede i u Ugarskoj (Čurgo, Čatar, Vep, Verešvar i druge), ali se središte njihovih posjeda i interesa gotovo uvijek nalazilo u Hrvatskoj.

3. Na politiku Zrinskih znatno je utjecao položaj i raspored njihovih posjeda. Za vrijeme nadiranja Turaka u XVI stoljeću izgubili su bogata vlastelinstva u Pounju. Veći broj njihovih posjeda bio je i u XVII stoljeću ugrožavan od Turaka. Sve je to utjecalo na Zrinske da su još u XVI stoljeću postali nosioci i glavni zagovornici aktivne borbe protiv Turaka. Nije potrebno posebno istaći da se i na tom području njihov privatni interes podudara s interesom cjelokupnog hrvatskog plemstva i naroda.

4. Zrinski i Frankapani zaslužni su za razvoj hrvatskog jezika, i to ne samo preko vlastite književne djelatnosti. Administracija gotovo svih njihovih posjeda vodila se hrvatskim jezikom. Svi su njihovi provizori, španovi, porkulabi i kapetani hrvatskim jezikom pisali urbare, izvještaje, isprave i pisma. Stvarala se hrvatska terminologija čak i za veoma specifične vrste robe koju su oni uvozili iz Italije. Od 14 urbara napisanih hrvatskim jezikom, koje je Lopašić objavio 1894, 11 potječe sa zrinsko-frankopanskih posjeda. Obielodanjeno je i nekoliko stotina hrvatskih isprava s tih posjeda, ali time još ni izdaleka nije iscrpljena sačuvana izvorna građa. Ovdje ne možemo ocjenjivati kulturno značenje te pojave, no ipak treba istaći da je na golemim posjedima Zrinskih i Frankopana hrvatski jezik postao jezik pismenog saobraćaja velikog broja ljudi. Poslije zapljene tih posjeda on je postepeno istisnut iz administracije.

5. U gospodarskoj djelatnosti Zrinskih važnu ulogu imala je trgovina. Razvoj te trgovine bio je povezan s rasporedom njihovih posjeda koji su zapravo omogućivali nesmetano komuniciranje Hrvatskog primorja i dubokog zaleđa.

II.

U nas je mnogo pisano o Zrinskima i Frankopanima, ali je najpotpuniji prikaz gospodarskih prilika na njihovim posjedima dao književni historičar L. M. Lukjanenko u slabo poznatoj knjizi *Politička i literarna djelatnost braće Zrinskih i Franje Frankopana* (Kijev 1911).¹² Vrijednost njegova prikaza nalazi se prije svega u pokušaju da se stvori slika gospodarskog stanja i agrarnih odnosa na zrinsko-frankopanskim posjedima kao cjelini. Neki se njegovi zaključci, međutim, danas više ne mogu održati.

Lukjanenko je s pravom konstatirao da je od 1628. do 1637, u doba maloljetnosti braće Nikole i Petra, posjedima Zrinskih bilo slabo upravljano.¹³ Njihovi su skrbnici napravili dosta dugova i založili više imanja. No, on je potpuno

¹² L. M. Lukjanenko, *Političeskaja i literaturnaja djeateljnost bratjev Zrinskih i Franca Frankopana*, Kijev 1911, 706—832.

¹³ Isto, 713—716.

krivo zaključio da su braća i kao punoljetna vlastela slabo upravljala svojim imutkom. Prema njegovu mišljenju, braća Zrinski su se stalno bavili vojničkim poslovima i javnim službama, što ih je odlvačilo od zanimanja za vlastito gospodarstvo.¹⁴ Smatrao je da to potvrđuje činjenica što su Zrinski neposredno gospodarili smo dijelom svojih posjeda, dok su drugi dio podijelili nižim plemićima kao nagradu za službu ili dali u zalag za novac.

Zrinski su doista često oskudijevali u gotovu novcu i zalagali manje posjede na svojim vlastelinstvima. Međutim, uzeto u cjelini, oni su ipak mnogo više založenih posjeda otkupili nego novih založili.

Treba istaći da je u Hrvatskoj propadanje starih vlastelinstava započelo još u drugoj polovici XVI stoljeća. Radilo se zapravo o novom strukturiranju vlastelinske privrede koje je općenito značilo ekonomski napredak. U tim su promjenama mnoge stare feudalne obitelji osiromašile, jer su postepenom rasprodajom, zalaganjem i diobama otuđili svoje posjede. Na njihovim je posjedima obično nastalo nekoliko novih, manjih, ali racionalnije organiziranih vlastelinstava. Ako se u taj opći kontekst stave zrinsko-frankopanski posjedi, tada se mora konstatirati da zalaganje manjih imanja od strane braće Zrinskih i Frankopana nije karakteristična crta samo njihove gospodarske politike i, štaviše, da ono za njih uopće nije imalo većih posljedica.

Zrinski i Frankopani očuvali su cjelovitost svojih posjeda i u XVII stoljeću. Veći broj otuđenih imanja nalazio se samo na tri vlastelinstva: međimurskom, ozaljskom i ribničkom.

Na međimurskom vlastelinstvu bilo je 1638. ukupno 205 vazalnih posjeda; od toga su 83 posjeda bila u rukama tzv. »summalista« koji su Zrinskima dali za njih novac, dok su preostala 122 uživali službenici Zrinskih kao nagradu za svoju službu (beneplacentarij) i slobodnjaci. U rukama tih vazala nalazilo se tada preko 65% kmetskih selišta. Ali upravo se u doba uprave Nikole i Petra Zrinskog udio selišta u posjedu vazalnih plemića počeo smanjivati: za četrdeset godina smanjio se za čitavih 17%. U doba zapljene Međimurja vazali su posjedovali samo 48% kmetskih selišta.¹⁵

Na ozaljskom je vlastelinstvu situacija bila slična. Ondje su se posjedi Zrinskih još izrazitije povećali na račun vazala. Od 1638. do 1669. otkupili su dvorove Pribić, Prekrižje, Podbrežje, Brlog, Slapno, Hrašće i još neke manje posjede. Neposredno vlasništvo Zrinskih na Ozlju povećalo se u tom razdoblju za oko 115 selišta ili za 283 kmeta. Gotovo 50% selišta koja su imali u doba urote bilo je otkupljeno.¹⁶

Nema sumnje da su se neposredni posjedi braće Zrinskih povećali i na ribničkom vlastelinstvu. To se može zaključiti posrednim putem: na Ozlju i Ribniku vazalni su plemići 1638. držali 673, a 1672. samo oko 540 selišta.¹⁷ Razlika je očigledno prešla u ruke vlastelina.

¹⁴ Isto, 753.

¹⁵ Izračunato prema ispravi o diobi Nikole i Petra Zrinskog 1638. (NRA, 1445/7) i procjeni vlastelinstva 1672. (Ur. et Con., 9/3, 3/5).

¹⁶ Izračunato prema urbaru ozaljskog vlastelinstva 1642—1669 (Lopašić, Hrvatski urbari, 211—297) i procjeni vlastelinstva 1672. (Urbaria et Conscriptioes, Protokol br. 13, 115—139, 275—290).

¹⁷ AH, Urbaria et Conscriptioes, 96/16, Prot. br. 13, 141—153, 292—301.

Navedeni podaci pokazuju zapravo da su na posjedima Zrinskih vladale drugačije prilike nego na većini drugih vlastelinstava u Hrvatskoj. Udio neposrednog vlasništva Zrinskih znatno se povećao.

O gospodarskom napretku Zrinskih može se navesti još mnogo drugih podataka. Petar Zrinski je 1657. iskupio medvedgradsko vlastelinstvo koje je dotad gotovo neprekidno bilo založeno. Iste je godine kupio imanje Švarču nedaleko od Karlovca. Poznata je nadalje njegova želja da kupi i neka vlastelinstva u Mađarskoj.

U doba Nikole i Petra Zrinskog uložena su znatna sredstva u razvoj vlastelinskih aloda, za podizanje gospodarskih majura i u neagrarnu proizvodnju. Godine 1651. otvoren je rudnik željeza u Čabru. U Primorju su sagrađena velika skladišta i Nova Kraljevica. Prema procjeni saborske komisije, Petar Zrinski je od 1642. do 1666. u posjede Lič, Hreljin, Crikvenicu, Selce, Bribir, Grižane i Drivenik investirao 41.200 rajnskih forinti. On je »iz temelja sagrađio« — »Novam arx Zerín in portu Re seu Novam Kralovicza«. ¹⁸

* * *

Gotovo svi posjedi Zrinskih i Frankopana, a napose oni uz samu tursku granicu, proživjeli su tijekom XVI stoljeća teška razaranja i pustošenja. Najočigledniji znak te opuštenosti bila su pusta kmetška selišta, vlastelinstva koja su ostala bez većeg dijela svojih kmetova. Naseljavanje novih seljaka na te posjede početkom XVII stoljeća značilo je obnavljanje njihove gospodarske aktivnosti.

Naprijed je već spomenuto da su Zrinski različitim olakšicama privlačili koloniste u Međimurju. Unatoč tome, u Međimurju se u XVII. stoljeću povećavao broj desertnih selišta. Godine 1672. na vlastelinstvu ih je još uvijek bilo 312 ili 28% od cjelokupnog broja selišta. Analiza podataka iz isprave o diobi 1638. upućuje na zaključak da su kmetovi u XVII stoljeću napuštali vlastelinstvo, sada zbog prevelikih feudalnih tereta.

Na ozaljskom je vlastelinstvu također bilo dosta napuštenih selišta. Karakteristično je, međutim, da su se gotovo sva nalazila na posjedima vazalnih plemića (49 selišta). ¹⁹ I taj podatak upućuje na isti zaključak. Inače, smatra se da je položaj kmetova na vazalnim posjedima bio teži od položaja na velikim posjedima. Čini se, dakle, da su kmetovi i s tih malih feuda bježali zbog teških uvjeta.

Nastojanje Zrinskih da na svoje puste posjede privuku nove naseljenike i da ih ondje zadrže bilo je glavni razlog zbog čega su ti kolonisti dobivali različite povlastice. Pojava velikog broja slobodnjaka na njihovim posjedima nije bila rezultat nekog posebnog odnosa Zrinskih prema podložnicima. Pod sličnim su uvjetima naseljavana i druga vlastelinstva. Ne može se, međutim, poreći da su Zrinski više od drugih feudalaca trebali banderijalnu vojsku, te da je i to donekle utjecalo na stvaranje dosta brojnog sloja slobodnjaka i Vlaha na njihovim posjedima. Na vlastelinstvu Rakovcu bilo je 1638. god. 80 obitelji Vlaha i slobodnjaka prema 60 obitelji kmetova. Sličan je odnos postojao i na

¹⁸ AH, Neoregistrata acta (dalje NRA), 1092/8.

¹⁹ Lopašić, Hrvatski urbani, 211—297.

vrbovačkom vlastelinstvu. Najveća grupa slobodnjaka i Vlaha naselila se na te posjede 1618—1623. i podigla nekoliko novih sela.²⁰

Na Ozlju i Ribniku slobodnjaci su sačinjavali 12% podložnika, ali isključivo na posjedima u neposrednom vlasništvu Zrinskih.

Veće grupe Vlaha i slobodnjaka naselile su se početkom XVII stoljeća na frankopanska pokupska vlastelinstva Bosiljevo i Severin. Nikola i Vuk Krsto Frankopan uspjeli su općenito dobro naseliti svoja vlastelinstva i čak podvrći pod svoju vlast Vlahe koji su željeli ući u Vojnu krajinu.²¹ Iako su Frankopani dosta energično nastojali pretvoriti nove naseljenike u kmetove, na njihovim je posjedima još i u doba urote oko 25% podložnika bilo u kategoriji slobodnjaka i Vlaha.²²

Položaj slobodnjaka, tzv. knapa, na posjedima Zrinskih u Hrvatskom primorju nije se mnogo razlikovao od položaja drugih podložnika; često su nazivani »poluslobodnjaci« (semilibertini). Novi naseljenici bili su Vlasi u Gerovu i Liču koji su se dosta teško i sporo integrirali u novu sredinu. Sličan je slučaj bio i s Vlasima u Zagonu kod Novoga.²³

Navedeni podaci pokazuju da je na zrinsko-frankopanskim posjedima u XVII. stoljeću bilo dosta seljaka koji nisu snosili kmetske terete. Ti su se seljaci nazivali slobodnjaci, Slavonci (Slovinci), Vlasi. Kako je već rečeno, te su privilegirane grupe podložnika mahom nastale u doba kolonizacije pustih vlastelinstava. No, na njihovo su održavanje utjecali i neki drugi faktori: nastojanje Zrinskih i Frankopana da imaju svoje banderijalne vojnike, a i vlastelinska trgovina koju su morali pomagati.

Ako se slobodnjacima i Vlasima pribroje »purgari« koji također nisu snosili sve kmetske terete, tada je na zrinsko-frankopanskim posjedima u doba urote bilo oko 22% privilegiranih podložnika.

* * *

Komorski su službenici zaplijenjene zrinsko-frankopanske posjede obično dijelili u tri grupe:

1. Međimurje (Insula Muraköz)
2. Hrvatska dobra (bona Croatica)
3. Primorska dobra (bona maritima).²⁴

Iako je za njih ta podjela bila samo administrativna, ona se mora primijeniti i u slučaju kad se žele prikazati gospodarske značajke tih posjeda ili feudalna renta.

Lukjanenko je zaključio da su Zrinski u doba urote imali dosta neznatne alode, da su »neposredno obrađivali samo neznatan dio oranica, i to najboljih«.²⁵

²⁰ Isto, 181—184; Lukjanenko, n. dj., 731.

²¹ Lopašić, Oko Kupe i Korane, 72—73, 254.

²² Izračunato prema procjenama vlastelinstva 1672. (Urbaria et Conscriptiones, Protokol br. 13).

²³ E. Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, *Vjesnik zemaljskog arhiva* XVII, 74—78; *AH, Arhiv ob. Sermage*, Fasc. II, br. 105, Litt. 5 j; Lopašić, Hrvatski urbari, 133.

²⁴ *AH, NRA, Prilog »Zriniana«, knjiga B — 1729.*

²⁵ Lukjanenko, n. dj., 737.

Podaci s kojima danas raspolazemo demantiraju, međutim, njegove izvode, barem što se tiče Međimurja i tzv. »hrvatskih posjeda«.

Alodijalne oranice, vrtovi i livade zahvaćali su 1672. na međimurskom vlastelinstvu blizu 2700 jutara (od toga oko 1900 jutara oranica). To pak znači da je na svako naseljeno selište u posjedu Zrinskih (oko 12 jutara) otpadalo 8,6 jutara njihovih vlastelinskih zemalja, odnosno 6 jutara vlastelinskih oranica.²⁶ Takav odnos između aloda i rustikala objašnjava zašto je u Međimurju bila visoka tlaka.

Veliki alodi Zrinskih nalazili su se i na ozaljskom vlastelinstvu — oko 1350 jutara (842 jutara oranica). Ovdje je na jedno napučeno selište u posjedu Zrinskih dolazilo oko 5 jutara vlastelinskih zemalja.²⁷ Sličan je bio odnos između alodijalnih posjeda vazalnih plemića, tzv. »dvornih mjesta«, i broja selišta njihovih kmetova,²⁸ iako se inače smatra da su oni snosili veću tlaku. Srazmjerno veliki alodi bili su na ribničkom vlastelinstvu i Švarči — 890 jutara oranica i livada. Na ostalim »hrvatskim« vlastelinstvima Zrinskih alodijalno se gospodarstvo slabije razvilo zbog nedostatka kmetske radne snage (Rakovec, Vrbovec, Božjakovina) ili zbog nepovoljnih prirodnih uvjeta (Medvedgrad, Brod na Kupi).²⁹

Najnerazvijenija alodijalna privreda bila je u Vinodolu. Zrinski su potkraj XVI. i na početku XVII. stoljeća obrađivali male oranice kod Bakra, Grobnika i Bribira. Važniji dio aloda činili su, međutim, vlastelinski vinogradi koje je imao svaki vinodolski grad. Vlastelinstva su ovdje u vlastitoj režiji proizvodila jedva 3—5% svojih prihoda žitarica. Cjelokupni prihod žitarica nije, međutim, bio dovoljan za podmirivanje tekućih potreba, pa su vlastelinstva morala uvoziti pšenicu. Uostalom, proizvodnja žitarica u Vinodolu nije mogla biti naročito rentabilna, jer je vlastelinstvo svojim podložnicima moralo plaćati čak i obaveznu tlaku.³⁰ Vjerojatno su zbog toga Zrinski ovdje napustili uzgajanje žitarica. U doba urote u čitavom je Vinodolu bilo samo 25 jutara vlastelinskih oranica (kod Grobnika) i nekoliko manjih livada.³¹

Prema tome, najvažniji alodi obitelji Zrinskih nalazili su se u Međimurju i Pokuplju. Na njihovim su posjedima alodijalne površine 1672. obuhvaćale preko 5700 jutara oranica i livada. Alodi na frankopanskim posjedima imali su tada samo oko 830 jutara.

* * *

U svim dosadašnjim prikazima hrvatske poljoprivrede nije dovoljno uočena važnost vinogradarstva. Proizvodnja vina bila je inače na mnogo mjesta

²⁶ AH, Urbaria et Conscriptioes, br. 395, 3/5.

²⁷ Isto, Protokol br. 13, 115—139, 275—290.

²⁸ Lopašić, Hrvatski urbari, 211—297.

²⁹ Prema konskripcijama iz 1672. ta su vlastelinstva imala ovu veličinu aloda: Rakovec — 164 jutara oranice, 2 jutara vrtova i 85 jutara livada, Vrbovec — 114 jutara oranice i 33 jutara livada, Božjakovina — 125 jutara oranica, 5 jutara vrtova i 135 jutara livada, Medvedgrad — 50 jutara oranica i 40 jutara livada, Brod na Kupi — 60 jutara oranica i 75 jutara livada (Urbaria et Conscriptioes, Protokol br. 13).

³⁰ AH, Arhiv obitelji Sermage, kut. 81; Urbaria et Conscriptioes, sv. 166, br. 6.

³¹ AH, Urbaria et Conscriptioes, sv. 96, br. 18, 19.

važna komponenta alodijalne poljoprivrede. U vinogradarstvu su se razvili specifični feudalni odnosi, koji su bitno utjecali na položaj mnogih seljaka.

Vinogradarstvo je u XVII. stoljeću bilo razvijeno na svim zrinsko-frankopanskim posjedima. Međimursko je vlastelinstvo u doba urote godišnje dobivalo 135—150 bačava vina iz vlastelinskih vinograda i gotovo 8000 vedara putem gornice i vinske desetine. Vrijednost vina dobivena tim daćama procijenjena je na oko 7600 forinti godišnje. U isto je vrijeme desetina svih žitarica vrijedila samo 970 forinti, a mnogo više nije mogla iznositi ni vrijednost redovitih naturalnih daća koje je od selišta davao svaki kmet.³² Vinske su daće, očigledno, bile najvažnije naturalno podavanje međimurskih kmetova.

Na Ozlju i Ribniku su 1610. vlastelinski službenici procijenili da se od prodaje vina može dobiti, nakon što se podmire vlastite potrebe, 1468 forinti, što je činilo 78% svih vlastelinskih prihoda u novcu. Prema procjenama iz 1672, ozaljsko i ribničko vlastelinstvo imali su godišnji prihod preko 7000 vedara vina.³³ Vrijednost tog vina procijenjena je na oko 3000 forinti. Jedva 12% tog vina bilo je proizvedeno u vlastelinskim vinogradima, dok je sve ostalo dobiveno putem feudalne rente.³⁴ Vinske su daće i ovdje bile najvažnije naturalno podavanje.

Najizrazitije vinogradarsko vlastelinstvo bilo je medvedgradsko. Na njemu su alodijalni vinogradi davali oko 40% prihoda vina, ali su ipak gornica i desetina bile osnovne daće podložnika.³⁵

Iako na vlastelinstvima Božjakovini, Rakovcu i Vrbovcu nisu postojali osobito povoljni uvjeti za vinogradarstvo, i ondje je godišnje pobirano oko 1300 vedara vina (vrijednost 952 forinte).³⁶

Gotovo svaki vinodolski grad imao je u XVII stoljeću »gospocke vinograde«. Ti su vinogradi 1608—1609. dali oko 62% vlastelinskog prihoda vina (425 spuda). God. 1632. »gospodskog vina« je prirodilo samo 146 spudi, što je činilo tek 35% od cjelokupnog prihoda vina Zrinskih u Vinodolu. Iako se ovdje velika pažnja poklanjala vlastelinskom vinogradarstvu, važnu stavku u vlastelinskim prihodima činile su i kmetske daće u vinu — »potoka« (petnaestina), »permanja« i »četvrtina« (na Grobniku). Vino je bilo jedini poljoprivredni proizvod vlastite proizvodnje koji su vinodolska vlastelinstva prodavala. God. 1608/1609. prodano je oko 40% vlastelinskih prihoda i za to se dobilo blizu 2500 libri — iznos koji je odgovarao polovici novčane rente svih vinodolskih gradova.³⁷

Vinogradarstvo je na frankopanskim vlastelinstvima Bosiljevu, Severinu i Novigradu na Dobri bilo nešto slabije razvijeno. Iako su ta vlastelinstva godišnje dobivala oko 1500 vedara vina, težište je naturalne rente ondje bilo na desetini žitarica.

³² Isto, 3/5, 9/3.

³³ Isto, 166/4.

³⁴ Isto, Protokol br. 13, str. 115—139, 275—290, 141—153, 292—301.

³⁵ Isto, 9/1.

³⁶ Isto, Protokol br. 13, str. 79—101, 251—261, 262—270.

³⁷ *AH, Arhiv ob. Sermage*, kut. 81; *Urbaria et Conscriptioes*, 166/6.

II.

Lukjanenko je nakon opširne analize Lopašićevih urbara pokušao stvoriti opću sliku položaja kmetova na zrinsko-frankopanskim posjedima.³⁸ To mu i pokraj izvrsne analize urbara nije uspjelo. Razlike u položaju kmetova u Međimurju i Hrvatskom primorju tako su velike da se ne može govoriti o feudalnoj renti koja je zajednička svim kmetovima na zrinsko-frankopanskim posjedima.

Lukjanenko je, uostalom, razmatranju položaja zrinsko-frankopanskih kmetova prišao s određenim pretpostavkama i preduvjerenjima. Smatrao je, npr., da je držanje bana Nikole Zrinskog prema pobunjenim kmetovima Emerika Erdödyja 1653. karakteristično i za odnos Zrinskih prema vlastitim kmetovima, tj. da je njegov odnos prema podložnicima bio općenito taktičan i human.³⁹ Zrinski su se, po njegovu mišljenju, prema kmetovima odnosili kao neki patrijarhalni patroni. Odnos Zrinskih i Frankopana prema kmetovima iziskivao bi širu analizu, u koju se ovdje ne možemo upuštati. No, pokraj sveg poštovanja prema Zrinskima kao hrvatskim političarima, Lukjanenkovo se mišljenje o njihovu odnosu prema kmetovima ne može prihvatiti kao argumentirano.

Punu pažnju, međutim, zaslužuju Lukjanenkova upozorenja da se položaj kmetova na imanjima srednjih i sitnih feudalaca i napose na imanjima onih koji su ekonomski propadali bio gori nego na imanjima Zrinskih kao velikih feudalnih zemljoposjednika. Nažalost, ni za tu tvrdnju nije dao dovoljno argumenata.⁴⁰ Iako je inače ona sama po sebi potpuno logična, nju bi trebalo verificirati konkretnim komparativnim istraživanjima.

Sistem feudalne eksploatacije na zrinsko-frankopanskim posjedima nije bio jedinstven. Na pojedinim imanjima razvio se ovisno o prirodno-geografskim, historijskim i gospodarskim uvjetima. No, ipak se u strukturi feudalne rente mogu uočiti neke zajedničke crte karakteristične za nekoliko vlastelinstava.

U Međimurju i na pokupskim vlastelinstvima (Ozalj, Ribnik, Bosiljevo, Severin) dominantan oblik izrabljivanja većine kmetova postala je u XVII. stoljeću tlaka. Izbijanje tog oblika feudalne rente na prvo mjesto feudalnih tereta bilo je opća karakteristika evolucije feudalne rente u tim dijelovima Hrvatske.

Prema feudalnim podavanjima kmetovi su u Međimurju sačinjavali tri grupe, ali u svim su grupama morali davati jednaku tlaku — četiri dana tjedno sa zapregom od čitavog selišta. Razlike su postojale samo u visini naturalnih podavanja: prva je grupa davala redovite naturalne daće u vrijednosti 12 forinti, druga u vrijednosti 6 forinti i treća oko 5 forinti.

Četverodnevna tlaka sa stočnom zapregom mogla se preračunati u 8 dana »pješačke« ili »ručne« tlake (tlaka bez zaprege). Ako se tome doda da su međimurski seljaci morali davati još i 4 puta godišnje podvoz »longae vecturae«, tlaka je na tom vlastelinstvu nesumnjivo veoma težak feudalni teret.

Međimurski su kmetovi u isto vrijeme bili dosta opterećeni novčanim i naturalnim podavanjima. Temeljni zemljišni činž (possessionalis pecunia) iznosio

³⁸ Lukjanenko, n. dj., 784—785.

³⁹ Isto, 753.

⁴⁰ Isto, 757, 786—787, 790.

je, doduše, kao i drugdje samo 1 forintu od selišta, ali je to selište istodobno moralo davati 3 forinte dike i 2 1/2 forinte poreza za uzdržavanje haramija (pecunia haramialis).

Redovitim naturalnim podavanjima, koja su procijenjena na 5—12 forinti, treba pribrojiti gornicu, desetinu vina i desetinu žitarica. Vrijednost tih daća iznosila je po jednom selištu oko 8 forinti godišnje.⁴¹

Feudalni tereti koji su bili propisani za jedno selište bili su u praksi tereti samo manje grupe kmetova. Na Međimurju je 1638. čitavo selište (sessio integra) ili još veće posjede držalo samo 30-tak kmetova. Standardni kmetски posjed bilo je »četrvtselište« (sessio quartalistica). Takva je selišta držalo oko 50% kmetova.⁴² Propisani feudalni tereti smanjivali su se u pravilu razmjerno veličini posjeda, pa su, dakle, tereti koje snosi jedno selište zapravo samo izuzetno individualni tereti kmetova.

Na ozaljskom su vlastelinstvu feudalni tereti bili dosta individualizirani; postojale su, prema urbaru 1642—1669, razlike u podavanjima kmetova po sučijama, a vjerojatno je bilo razlika i u teretima između vlastelinskih kmetova i kmetova na posjedima vazala.⁴³

Svako kmetско selište na Ozlju moralo je tjedno davati u pravilu šest dana tlake. Od ove opće odredbe bile su izuzete samo neke sučije i općenito »purgari« i slobodnjaci. Pored toga, kmetovi su morali davati vlastelinstvu podvoz, popravljati putove i mostove, dovoziti drva iz šume i slično.

Novčana su podzvanja iznosila oko 1 forinte po selištu, a sastojala su se od nekoliko daća: jurjevščine, martinščine, straževine, daće zvane kapustan i »mesopusnih pinez«.

Već je spomenuto da je na ozaljskom vlastelinstvu najvažnija naturalna daća bila desetina vina. Pobirala se i desetina žitarica, ali se čini da je ona bila manji teret od redovitih naturalnih daća pšenice i zobi koje su se davale razmjerno veličini selišta. Te je daće, međutim, davala samo grupa kmetova (117 obitelji); ostali su bili oslobođeni redovitih naturalnih podavanja.⁴⁴

Struktura feudalne rente na ribničkom vlastelinstvu nije se bitno razlikovala od rente na Ozlju. I ovdje je čitavo selište moralo davati 6 dana tlake, nešto veća podavanja u naravi i 1 for. i 45 krajcara gotova novca.⁴⁵

Na frankopanskim vlastelinstvenim Bosiljevu, Severinu i Novigradu tlaka je također iznosila tjedno 6 dana po selištu. Specifična su, međutim, bila podavanja u naravi. Gornica i vinska desetina imale su sporedno značenje, a najveći su prihodi dobiveni putem desetine žitarica i redovitih daća u naravi.

U doba Frankopana dio kmetova na bosiljevačkom vlastelinstvu morao je davati kao posebnu daću iliš i kablovinu. Ti su se kmetovi nazivali ilišnjaci i kablovnjaci. Pravo porijeklo tih daća nije se znalo ni u XVII. stoljeću. Upravitelj bosiljevačkog vlastelinstva Juraj Kukuljević zapisao je:

»kako se anda iz ovoga staroga urbara ja vupučujem da zvekšinum bili su obligirani davati takav iliš zvun koi su se neodzdavna naselili bili«.

⁴¹ AH, Urbaria et Conscriptioes, 9/3, 3/5.

⁴² AH, NRA, 1445/7.

⁴³ Lopašić, Hrvatski urbari, 211—297.

⁴⁴ AH, Urbaria et Conscriptioes, Protokol 13, 115—139, 275—290.

⁴⁵ Isto, 141—153, 292—301; Protokol br. 12.

Prema tome, iliš je bila daća samo starih kmetova, koji su od davnine živjeli na vlastelintvu. Prema Jurju Kuljuljeviću:

»Ilišnjak, znamenuje, da gospodi takav podložnik dužan je davati od pšenice, zobi i žita petu metu«.

Ilišnjaci su, dakle, kao iliš davali petinu prihoda žitarica. Davali su još i desetinu vina. Frankopani su kasnije dijelu ilišnjaka petinu žitarica zamijenili u daću koja se svake godine davala u jednakom iznosu, jednakim brojem kablova, pa su ti kmetovi prozvani kablovnjaci.⁴⁶

U doba zapljene kmetovi na Bosiljevu morali su davati tzv. dvostruku desetinu žitarica: »popis«, tj. deseti dio uroda, i »redovnu desetinu vulgariter nje-maćku«, tj. dijelom petinu, a dijelom fiksiranu daću.⁴⁷

Na zrinskim vlastelinstvima Medvedgradu, Rakovcu i Vrbovcu veću poljoprivrednu tlaku davao je neznatan postotak podložnika, pa se ovdje nije razvila snažnija alodijalna privreda. Na Rakovcu su veću tlaku davali samo tzv. Videčani iz tri sela. Glavni teret brojnih purgara bio je »povoz«, tj. obveza da prevoze vlastelinsku robu.⁴⁸ Kmetovi na Medvedgradu davali su tjedno samo 2—3 dana tlake.⁴⁹ Na vlastelinstvu Božjakovini tlaka je po jednom selištu iznosila tjedno 3—4 dana, polovicu manje nego u Međimurju. Na tom je vlastelinstvu, međutim, postojala veoma specifična naturalna renta. Kmetovi su od svojih selišta davali samo desetinu priroda, ali su zato od krčevina davali desetinu i devetinu. Krčevina koje su snosile tu dvostruku daću bilo je, međutim, gotovo koliko i selišnih zemalja.⁵⁰

Zajednička crta u položaju kmetova na zrinsko-frankopanskim posjedima u unutrašnjosti Hrvatske (napose Međimurje i Pokuplje) bila je njihova velika opterećenost tlakom (6—8 dana tjedno po selištu). Podaci s tih njihovih posjeda — izuzetak su imanja uz tursku granicu — pokazuju da je u XVII st. završena retrogradna evolucija feudalne rente, da je uspostavljeno »drugo kmetstvo«. To je u cjelini značilo pogoršavanje položaja kmetova u odnosu na prethodno razdoblje (XVI stoljeće).

Položaj kmetova u Hrvatskom primorju bio je u isto doba mnogo bolji. Na životne uvjete podložnika ovdje je uvelike utjecala trgovina i pomorstvo. Razvoj robno-novčanih odnosa utjecao je na drugačiji smjer evolucije feudalne rente nego u unutrašnjosti. U Primorju su naturalne daće postepeno komutirane u novčane, a tlaka nije nikada mogla postati veći teret.

Pored prevoženja vlastelinske robe, osnovna radna obveza vinodolskih kmetova bila je obrada vlastelinskih vinograda. Bakrani su bili dužni vlastelinski vinograd »obrizati i dvi kopi kopati«, ali im se za svaki dan rada moralo platiti 6 libara. Obvezu da obrade vinograd i vlastelinske livade imali su i kmetovi drugih vinodolskih gradova. Cjelokupna »tega« na poljoprivrednim radovima nije iznosila više od 2—3 dana godišnje i bila je plaćena po propisanoj cijeni. Ako je vlastelinstvo trebalo više radnika, moralo ih je unajmiti, ali slobodnom pogodbom (»A ostale tege, ća teže... to im se plaća po običaju navadnom«). Drugu grupu radnih obveza vinodolskih kmetova činile su servicije u gradu

⁴⁶ AH, Arhiv ob. Josipović-Vojković, kut. 56.

⁴⁷ AH, Urbaria et Conscriptioes, 91/69.

⁴⁸ Lopašić, Hrvatski urbari, 171—186.

⁴⁹ AH, Urbaria et Conscriptioes, 9/1.

⁵⁰ Isto, Protokol 13, 79—101.

(sječa i dovoz drva za potrebe grada, popravci, stražarenje i slično). Od svih tih obveza izdvajala se njihova dužnost da prenose vlastelinsku robu iz Primorja u unutrašnjost (»tovarničija«, »gomba«).

Najvažnije mjesto u naturalnim podavanjima imale su u Primorju vinske daće (potoka, četvrtina, permanja). Osim vina, podložnici su u naravi davali još i manje količine pšenice i »zniča« (daće: čabri i ognjiščina, permanja).

Nekoliko naturalnih daća pretvoreno je u XVI i XVII stoljeću u novčana podavanja. Potkraj XVI stoljeća novcem su plaćane »nališki drobne živine« (dio suljevine), »sulj velike živine«, »arbadija od stanišok«, »arbadija suljna« i desetina ovaca (permanja ovaca). U novčana su podavanja zapravo pretvorene gotovo sve stočarske daće.

Novčana je renta u XVII stoljeću dobila središnje mjesto među podavanjima vinodolskih seljaka. Temeljna daća »bir« (svojevrsna dimnica) povećala se od 1608. do 1672. više od dva puta (s 3323 libre na 7600 libri); povećale su se i neke druge novčane daće.⁵¹

Prema tome, za razliku od teškog položaja kmetova u Međimurju i unutrašnjosti gdje je dominirala tlaka s naturalnim daćama, kmetovi u Hrvatskom primorju živjeli su mnogo bolje. Nisu bili opterećeni velikom tlakom, a svoje su novčane obveze mogli dosta lako podmiriti jer su sudjelovali u trgovini.

III.

U našoj literaturi već postoje ocjene značenja zrinsko-frankopanske trgovine. Upozoreno je i na postojanje trgovačke konkurencije između Zrinskih i Frankopana s Habsburgovcima na Jadranu. Teško se ipak može prihvatiti misao da je »uspješan otpor hrvatskih velikaša (misli se Habsburgovcima kao trgovačkim konkurentima, J. A.) bio nesumnjivo jedan od najjačih razloga njihove propasti«.⁵²

Trgovina je doista u gospodarskoj djelatnosti Zrinskih i Frankopana, napose u XVI stoljeću, imala veliku ulogu. Treba, međutim, odmah istaći da oni nisu bili jedini feudalski koji su se bavili trgovinom. Već smo pisali o tome da je uključivanje feudalne gospode u trgovinu poljoprivrednim proizvodima postala općenita pojava još u XVI stoljeću. Jačanje je trgovine, koju smo nazvali feudalna trgovina, imalo je dosta negativan utjecaj na cjelokupni društveni razvoj.⁵³ Hrvatska su feudalna gospoda svoj monopol u trgovini poljoprivrednim proizvodima očuvala i u XVII stoljeću. Moglo bi se navesti desetak nižih i srednjih plemića koji su se tada trgovinom i racionalnim vođenjem gospodarstva obogatili (Mikulići, Černkoci, Zaboki, Gotali itd.). U tom kontekstu uključivanje Zrinskih i Frankopana u trgovinu nije bilo izuzetna pojava. Njihova je trgovina ipak imala izuzetno značenje jer se od trgovine ostalih feudalaca razlikovala po svojoj strukturi i po svom opsegu. Zahvaljujući rasporedu svojih posjeda, Zrinski su razvili uvoz prekomorske robe.

⁵¹ AH, *Arhiv ob. Sermage*, kut. 81; *Urbaria et Conscriptiones*, 96/15.

⁵² *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, 714.

⁵³ J. A d a m č e k, *Seljačka buna 1573*, Zagreb 1968, 50—53.

Od 1588. do 1600. vinodolsku je trgovinu držao u zakupu mletački (»bene- tački«) trgovac Pavarelli. On je bio svojevrsni generalni trgovački posrednik. Uživao je, uz naknadu, sva vlastelinska prava u trgovini, a zauzvrat je Zrinske i njihove podložnike morao snabdijevati robom iz uvoza i otkupljivati robu koju su Zrinski preko vinodolskih luka izvozili. Knez Juraj je još 1592. pokazao da je s tim posrednikom nezadovoljan. U naputku »Što ima knez Marko Oršić k moru došadši opravljati i dokonjati« iznio je brojne optužbe protiv Pavarelli- ja. »Jur tri godišća ni dal ni beča vridnosti« u robi koja se uvozila iz Venecije (»marha benetačka«). Pavarelli se nije dovoljno brinuo ni za snabdijevanje kmetova uljem, solju i drugom robom. Sve je prodavao »draže«. Ustanovljeno je da je držao »dvoje kable od soli manje i veće nego je zakon«. Zrinski je izračunao da mu je Pavarelli kršenjem ugovora i različitim prevarama nanio 7840 forinti štete, 1642 forinti više nego što je »faturama« potraživao za ranije isporučenu robu.⁵⁴

Knez Juraj Zrinski je 1599. dao uputu vinodolskom gubernatoru da se od iduće godine vinodolska trgovina više ne izdaje u zakup »benetačkim trgov- cima«. Odredio je da ubuduće trgovinu vodi sam gubernator, i to tako »kako bi nam ti porti i vsakojake trgovine na većju hasan mogle izajti«.⁵⁵

Čini se da je ova odluka bila u vezi i s porastom važnosti vinodolske trgo- vine u početku XVII stoljeća. Od 1600. do 1612. nju je vodio Julije Čikulin, vinodolski gubernator, neposredno po uputstvima Zrinskih. Njegova bi djelat- nost zahtijevala posebnu studiju.

Nastojanja austrijskih nadvojvoda da ometu trgovinu Zrinskih nisu imala uspjeha. 40-ih godina ona se proširila na uvoz velikih količina soli, a 50-ih godina na izvoz željeza i željezne robe. Godine 1668. Petar Zrinski je dobio pravo da može po čitavoj Hrvatskoj bez ikakve daće prodavati prekomorsku robu. Time je zapravo samo legalizirana trgovina koju su Zrinski već vodili.

Iako su Zrinski u XVII stoljeću u mnogo navrata neposredno organizirali svoju trgovinu, ipak se nisu mogli zauvijek riješiti različitih posrednika koji su se na toj trgovini obično bogatili (Julije Čikulin, Rosauer, Venecijanci Alek- sije Giovanelli, Gabrijel Rotin i »tovarissi«, Leonardo Petrobello i drugi). Osob- na angažiranost Zrinskih u trgovačkim poslovima bila je ipak tolika da su nakon urote Petrovoj supruzi Katarini Tržačkoj mogli u stihovima pripisati kao lošu karakteristiku da je bila trgovkinja (»Katarina Teržac . . . pravi teržec«).⁵⁶

Čini se da su Frankopani svoju trgovinu u Novom Vinodolu također nepo- sredno organizirali.

God. 1611. njom je rukovodio novljanski upravitelj (kapetan). Ipak, Franjo Krsto Frankopan je 1663. dao novljansku luku i privilegiranu trgovinu u zakup trgovcu Mati Rišnjjaninu.⁵⁷

⁵⁴ AH, Arhiv ob. Sermage, kut. 81.

⁵⁵ E. Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, VZA XVII, 1915, 79.

⁵⁶ Lukjanenko, n. dj., 801.

⁵⁷ AH, Urbaria et Conscriptioes, sv. 395.

Sačuvani računi »marhe vsakojake ka se od mora pošiljala« za godine 1592—1593, 1608—1609, 1609—1610 i 1611—1612. omogućuju da se o strukturi i opsegu uvoza Zrinskih preko Vinodola stvori veoma jasna slika.⁵⁸

Na prvom mjestu po vrijednosti u uvozu bio je tekstil. Glavni dostavljači tekstila bili su mletački trgovci i trgovci iz Trsta, ali u doba uskočkih borbi kupovalo se i od Senjana — »od dobitka senjskoga«, tj. uskočkog plijena.

God. 1592/93. Zrinski su kupili »sukna skarletina i granata« za 5000 libri. Gubernator Julije Čikulin, inače vrstan trgovački stručnjak za tekstil, povećao je uvoz tekstila za nekoliko puta. God. 1608—1609. nabavljeno je tekstila za gotovo 20.000 libri.

Uvozile su se različite skupocjene vrste »skarлата benetačkoga« (1608/1609 — 451 lakat, 1609/1610 — 72 lakti), »sukna granata«, »damaskina« (ili »kamuke«), »šaje benetačke«, »karasije«, »ormosina turkina«, »atlasa« (deklarirano: »atlasica lica granatna i čerliena«, »nešto crnoga« i »raza bella de Paranguna«) i baršuna (ponajviše »baršona čerliena zlatom tkana«). Od novčanih sredstava utrošenih za uvoz na tekstil se trošilo 70—80%.

Drugu grupu robe u vinodolskom uvozu sačinjavala je kolonijalna i druga prekomorska roba.

God. 1592/93. u Čakovec je otpremljeno 1700, a 1609/10. — 6690 komada naranči. Svake se godine kupovalo 1—2 tovara »citrona« (limuna). Uvozile su se specijalne vrste talijanskih slatkih vina, napose »malvazija« (za 1000—1500 libri godišnje). Gospođa Zrinski naručivala je veće količine »sapuna«, »stakal kristaldinih«, »majolike«. Uvoženi su skupocjeni začini: »papar de gauro«, »jungiber«, »klinčac«, »oriškov cvit«, »mendule ambrozine«, pa čak i »datali indijanske«.

Kolonijalna i druga specijalna roba činila je 10—15% vrijednosti godišnjeg uvoza.

Treću grupu uvozne robe (zapravo izvoza iz Primorja) činila je »primorska marha«. To je bila roba koja se nabavljala u Vinodolu i na obližnjim otocima i zatim otpremala u unutrašnjost. Najvažnija stavka tog »uvoza« bili su ribe.

Zrinski su ribe iz Primorja počeli u većim količinama otpremati još sredinom XVI. stoljeća, prije nego što su postali puni vlasnici Vinodola. Nekoliko pisama kneza Nikole Zrinskog Sigetskog iz godine 1550—1552. pokazuje da su morskim ribama snabdijevali ugarskog palatina Tomu Nadasdyja.⁵⁹

Primorske su »marhe« Zrinski u XVII stoljeću iz Vinodola otpremali mnogo više nego što su bile njihove vlastite potrebe, pa su vjerojatno i njom trgovali.

Na početku XVII stoljeća u Čakovec je gotovo svake godine otpremano oko 20 bačvica mariniranih riba — »rib friganih specijašem« i 50—100 bačvica tunjevine. Odvozilo se dalje oko 200 »fašev« (svežanja) »hobotnic suhих« i 60—80 bačvica »hobotnic na ocat«, zatim lignji, veće količine oštriga (5—10 tovara godišnje) i 1000—2000 librica »saladije« (gelatina).

⁵⁸ AH, *Arhiv obitelji Sermage*, kut. 81; Isto, Fasc. II, br. 130, Litt 6 K.

⁵⁹ S. B a r a b a s, *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio I*, Budapest 1897, 135—136, 146, 146, 199.

Vrijednost »primorske marhe« iznosila je oko 10% vrijednosti roba koje su iz Primorja otpremane u Čakovec, odnosno unutrašnjost.

Preko Vinodola se u XVI stoljeću uvozila sol. U trgovini solju sudjelovali su i vinodolski podložnici koji su inače kao »tovarniki« prevozili do Ozlja vlastelinsku robu. Svaki je od njih smio ponijeti dva kabla soli koju je na Ozlju prodavao ili mijenjao za pšenicu. U računima s vlastelinstava Zagrebačkog kaptola i Steničnjaka nalaze se podaci o većim količinama žitarica koje su na Ozlju zamijenjene za sol.⁶⁰

Vlastelinska trgovina solju ojačala je 40-tih godina XVII stoljeća, Nikola i Petar Zrinski postavili su u Bakru posebnog činovnika koji se brinuo za tu trgovinu — »officialis salinaris« i uložili znatna sredstva za gradnju skladišta i uvoz soli koja se zatim prodavala u Hrvatskoj.⁶¹

* * *

U izvoznj trgovini najvažnije su stavke u početku činili poljoprivredni proizvodi, stoka i drvo. Zrinski su stoku iz Međimurja otpremali čak u Veneciju.⁶² U vinodolske luke stizale su s Ozlja karavane sa žitaricama, koje su — kako to pokazuju »tarife« — otpremane na otoke i »preko mora«.

Među najvažnijim izvoznim artiklima iz Vinodola nalazilo se u početku drvo (les). Prema »Tarifi bakarskoj« iz 1524, izvozili su se neobrađeni trupci (»glava lesa«), »tende« (grede), »trenice« (daske), »vesla galinja« i jarboli. U »Tarifi« grada Hreljina iz 1610. navode se kao izvozni artikli od drveta: kolci za trsje, kopanje, drvene zdjele, tanjuri, »toporišća za sikire«, lipove i druge daske.⁶³

Struktura izvoza iz Vinodola temeljito se izmijenila otvaranjem rudnika u Čabru 1651. godine. Najvažnija stavka u izvozu postalo je željezo i željezna roba. U Čabru je oko 200 kovača kovalo ključeve, zasune, brave itd. Prema računima iz 1670—1672, prodaja željeza i željeznarije davala je najviše prihoda. Ta je stavka postala čak i najvažniji izvor prihoda vinodolskih vlastelinstava. Oko 58% vlastelinskih prihoda dobilo se prodajom željeza, a samo 17% prodajom drveta, koje je ranije — u XVI i na početku XVII stoljeća — bilo najvažniji vlastiti izvozni artikl iz Vinodola.⁶⁴

Zrinski su u posredničkoj trgovini (»pretrga«) u Vinodolu nesumnjivo i u drugoj polovici XVI. stoljeća imali glavnu riječ. Oni su u svoje luke dopremali najveće količine poljoprivrednih proizvoda i preko njih otpremali najviše robe u unutrašnjost. Ali njihov isključivi monopol nad tom trgovinom utvrđen je tek u XVII stoljeću. Rezultat utvrđivanja tog monopola bio je porast prihoda od robe koja se kupovala i zatim preprodavala.⁶⁵ Do tada su u trgovini koja se

⁶⁰ AH, Acta Capituli Antiqua, sv. 51; *Mađarski državni arhiv u Budimpešti*, Varosi es kamarai iratok, Fol. Lat. 1390 (računi Steničnjaka).

⁶¹ AH, NRA, 319/35.

⁶² Zs. P. P a c h, *Die Ungarische Agrarentwicklung im 16—17. Jahrhundert*, Budapest 1964, 21.

⁶³ Laszowski, n. dj., 95—96, 100.

⁶⁴ AH, NRA, 1091/5.

⁶⁵ I. E r c e g, *Kretanje robe i novca u lukama Bakarac, Crikvenica, Kraljevica i Selce 1668/69. Historijski zbornik X*, Zagreb 1957, 137—146.

vodila preko Vinodola mogli sudjelovati i drugi. Najvažniju su ulogu u toj posredničkoj trgovini nesumnjivo imali sami vinodolski podložnici.

U »tarifama« Bakra iz 1524. i Hreljina iz 1610. određena je mitničarina za »pretrgu« uljem, solju, vinom i kolonijalnom robom. God. 1610. posebno se spominju žitarice i stoka koja se preko Vinodola transportira na otoke i preko mora. Za takvu tranzitnu robu morala se plaćati viša mitničarina nego za onu koja se kupovala ili prodavala u Vinodolu.⁶⁶ O opsegu te trgovine nema podataka, ali se čini da je katkada nadmašivala onu koju su vodili sami Zrinski.

Podaci o djelatnosti gubernatora Julija Čikulina 1600—1612. upućuju na zaključak da je on preko Vinodola za svoj račun razvio trgovinu koja je vjerojatno imala čak i veći opseg od trgovine Zrinskih. Čikulin je, npr., 1611/12. dopremio u Vinodol i ondje prodao oko 600 stari pšenice.⁶⁷

* * *

Zrinski su dio financijskih sredstava za plaćanje uvoza ostvarivali izvozom. Računi sa zakupnicima trgovine i trgovcima pokazuju da odnos između uvoza i izvoza nije bio uravnotežen. Uvoz je bio mnogo veći. Za pokrivanje tog deficita Zrinski su trošili cjelokupni prihod vinodolskih imanja i dio prihoda ozaljskog vlastelinstva. S Ozlja se za »marhu« davalo svake godine 2500—4500 libri. Ali sve to često nije bilo dovoljno da se bilanca izravna. Zrinski su ostajali dužni svojim dobavljačima iz Venecije i Trsta. Naročito nepovoljno stanje s trgovačkom bilancom bilo je potkraj XVI i početkom XVII stoljeća.

Dobavljač Pavarelli potraživao je 1592. od Zrinskih preko 6000 forinti.⁶⁸ God. 1608. Zrinski su ostali dužni mletačkim dobavljačima 12.600 libri,⁶⁹ a knez Nikola Zrinski se 21. III. 1610. tužio Čikulinu: »Neka znate knez Julio, da smo mnogo dužni benetačkom trgovcu, i za koje duge mnogo krat nam piše.«⁷⁰

U to su doba nasrtljivim isporučiocima robe često zalagali imanja. Na račun trgovačkih dugova Zrinskih Julije Čikulin je, npr., primio u zalag imanje Obrh i vlastelinstvo Grobnik, a trgovci Petrobelli Šestine.

Iako su Nikola i Petar Zrinski unaprijedili gospodarstvo svojih vlastelinstava, ni oni nisu uspjeli izravnati trgovačku bilancu. Knez Petar je čak i u tamnici, nekoliko dana pred pogubljenje, rješavao pitanja dugova mletačkim trgovcima.⁷¹ Većinu je njegovih dugova i dugova Krste Frankopana naslijedila i isplatila Ugarska komora.⁷²

* * *

Od vinodolskih luka Bakra i Hreljina do Čakovca u Međimurju Zrinski su organizirali i održavali stalan trgovački put. Jednako su se i Frankopani brinuli za komunikacije od Novoga do Bosiljeva. Izvorni dokumenti opovrgavaju miš-

⁶⁶ Laszowski, n. dj., 95—96, 100.

⁶⁷ AH, *Arhiv obitelji Sermage*, Fasc. II, br. 136, Litt. 66.

⁶⁸ Isto, kut. 81.

⁶⁹ Isto, Fasc. II, br. 14.

⁷⁰ E. L a s z o w s k i, *Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana*, Zagreb 1951, 35.

⁷¹ *Komorski arhiv u Beču, Ungarische Hoffinanz*, kolovoz 1671, fol. 113—121.

⁷² Isto, svibanj 1671, fol. 210—222; rujanj 1671, fol. 395—410 (o dugovima Krste Frankopana).

ljenje da su u XVI. stoljeću zbog nadiranja Turaka prekinute gospodarske veze Hrvatske s morem, da se trgovina gotovo isključivo vodila preko nasljednih pokrajina.⁷³ Umjesto starog puta dolinom Une oživjeli su putovi preko zrinsko-frankopanskih posjeda.

Važna postaja na putu preko posjeda Zrinskih bio je Grobnik. Onamo su stizale karavane iz Trsta i Bakra, da bi zatim produžile za Ozalj (ranije i za Dubovac). Nije čudno što je Katarina Zrinska 1668. mogla narediti da se iz Grobnika potjeraju »malo vridne žene i nečiste« i kazni svaki podložnik »ki bi u svojoj hiži . . . burdel ili ženu deržal«.⁷⁴ Bila je to negativna pojava, prirodna za veoma prometna mjesta.

S Ozlja ili ispod Karlovca novi su ljudi otpremali karavane za Zagreb i Čakovec. Zrinski su u samom Karlovcu imali dvije kuće, a izvan grada veliko svratište (domus Tabernaria). U Zagrebu se, osim njihovih kuća, nalazila i »officina mercatoria«.⁷⁵

Gog. 1592/93. Zrinski su preko Grobnika otpremili 84, 1608/609. ukupno 52 tovara različite robe. Nešto robe iz Trsta otpremalo se i preko Ljubljane, ali, kako pokazuju sačuvani računi, njen je transport zbog mitničarina i carina bio skuplji.⁷⁶

* * *

Trgovina Zrinskih i Frankopana utjecala je na položaj djela podložnika na njihovim posjedima. Da bi se ta trgovina mogla odvijati, Zrinski i Frankopani morali su dosta velikom broju svojih podložnika pretvoriti tlaku ili njen dio u »tovorničiju«, tj. nametnuti im obvezu da s konjima na određenim relacijama prenose vlastelinsku robu. Sama je ta transformacija na neki način davala podložnicima status slobodnjaka. »Tovorničija« je isto tako omogućila da se dosta bezbolno riješi pitanje feudalnih obveza novonaseljenih Vlaha na zrinsko-frankopanskim posjedima. Pored svega toga, preko vlastelinske »tovorničije« (gombe) u trgovinu su se uključivali i sami podložnici, iako su vlastelinstva to pokušavala spriječiti.

»Tovorničke« dužnosti u Primorju snosili su Vlasi iz Gerova i bakarski kmetovi. Gerovci ili bakarski Vlasi bili su dužni »vsaki ki imaju konje, da vsaki konj, ki ima pet let dužan je tovorom«. Za nošnju tovara Vlasi nisu dobivali plaću, ali je svaki mogao ponijeti »soli kabla dva o svom tračaju«, tj. mogao se uzgred i sam baviti trgovinom.⁷⁷ Knez Petar Zrinski je 1653. izmijenio feudalne terete Vlaha iz Gerova, ali je i dalje zadržao njihovu obvezu da prevoze »trštvo i les«. Vlasi su otada za svaki tovar dobivali 2 i 1/2 kabla soli o vlastelinovu trošku.⁷⁸

I »Bakrani, koliko Vlasi, dužni su (bili) odnositi toware gospodina Milostivog u Ozalj«, ali su bili plaćeni »od tovara po libri 6«.⁷⁹ Jednake obveze u »tovorničiji« imali su kmetovi i Vlasi iz Hreljina, dok su bribirski i grižanski podlož-

⁷³ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, 201.

⁷⁴ Lopašić, Hrvatski urbari, 192.

⁷⁵ AH, Urbaria et Conscriptioes, 3/6 (sada br. 395): Lukjanenko, n. dj., 742.

⁷⁶ AH, Arhiv ob. Sermage, kut. 81.

⁷⁷ E. Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, VZA XVII, 93.

⁷⁸ AH, NRA, 1649/58.

⁷⁹ Laszowski, VZA XVII, 93.

nici tu obvezu plaćali u novcu — »za pomoć za odgonjanje tovara g. m. v Ozalj«. ⁸⁰

U novljanskom urbaru iz 1653. određeno je za sve podložnike:

»Gospodinu milostivom dužni su tulikajše na tovarih nositi na Bosiljevo ribe, ulje, sukno i drugu marhu . . . prez plaće« i dalje: »Ako bi druge toware soli od mora na Bosiljevo, ali od Bosiljeva k moru žitka činili nositi, od tovara cela gre njim plaće libar 6«. Knez Juraj Frankopan je 1653. novljanskim Vlasisima desetinu komutirao u dopunsku »tovarničiju«: »da nam imaju mesto te desetini još k onome, što su i prez toga jednuč dužni onuda sol, a od Hrvatov pšenicu nositi«. ⁸¹

Na grobničkom vlastelinstvu »tovorničiju« je morao davati svaki podložnik koji je imao konja: »je dužan vsako leto goniti jedan tovar žita, ali druge robe . . . od Grobnika do Čabra, i takajše u potribah svaki, koj ima konja, dužan je jedan tovar gonit gospodske robe do Trsta i Vrhnika, i to zvrhu . . .«. ⁸²

Na ozaljskom vlastelinstvu prijevoz vlastelinske robe obavljali su purgari iz sučije Trg i podložnici iz Kupčine. ⁸³

I najzad, u prevoženju vlastelinske trgovačke robe sudjelovalo je oko 140 »purgara« s rakovačkog i vrbovačkog vlastelinstva. Njima je 1623. Juraj Zrinski potvrdio »stare pravice«: »da v tajednu po dva dni imaju služiti s povozom, kamo potribno bude po jednom živinčetu, i kad s daleka puta dođu, da im se počinka da do pet ili šest dan«. ⁸⁴

* * *

»Tarifa bakarska« iz 1524. pokazuje da tada u Vinodolu još nije postojao vlastelinski monopol u trgovini. Nakon plaćanja mitničarine (trgovine) u bakarskoj su luci svoju robu mogli prodavati svi: i domaći ljudi i »gosti«. ⁸⁵ U XVII stoljeću nije bilo tako: postepeno se izgrađivao vlastelinski monopol u trgovini kojim je potiskivana i ograničavana seljačka trgovina.

Prema »Tarifi« grada Hreljina iz 1610. podložnici više nisu smjeli »mimo trgovca« prodavati trupce (»glave lesa«), tj. sve »glave lesa« otkupljivo je vlastelinstvo. Još uvijek je, međutim, bilo slobodno trgovati predmetima izrađenim od drveta (kopanje, toporišća za sjekire itd.). ⁸⁶

Godine 1641. Zrinski su trgovinu solju učinili svojim isključivim monopolom na taj način da su zabranili podložnicima da sol, koju su ti podložnici inače preprodavali u unutrašnjost, nabavljaju izvan vlastelinstva. Kupovina soli izvan vlastelinstva proglašena je kontrabandom. ⁸⁷

U grobničkom urbaru iz 1642. zabranjena je slobodna trgovina drvima. »Podložnici grobniški« — određeno je u urbaru — »dužni su voziti driva iz

⁸⁰ Isto, 81, 98, 104.

⁸¹ Lopašić, Hrvatski urbari, 142, 145.

⁸² Isto, 191.

⁸³ Isto, 216—217, 221.

⁸⁴ Isto, 172.

⁸⁵ Laszowski, VZA XVII, 95—96.

⁸⁶ Isto, 100.

⁸⁷ AH, NRA, 319/35.

gore za prodaju na mesto gospodarsko, a ne drugamo« i tamo ta drva prodavati »oficijalu svoga gospodina« po cijeni koju je on propisao u urbaru.⁸⁸

Petar Zrinski je 1653. pokušao zabraniti Gerovcima svaku trgovinu osim s ona dva i pol kabla soli koju im je davao za »gombu«. Odredio je visoku globu za svakoga »ako bi se zatekao da bi kakav kontraband učinil, ali drugamo hodil po sol, ali pšenicu prodaval ili budi kakovo trštvo«.⁸⁹

Odredbe o vlastelinskom monopolu u trgovini novljanskog vlastelinstva utvrđene su još u urbaru iz 1611. i proširene urbarom iz 1653. Novljanski podložnici po tim odredbama nisu smjeli izvan »kunfina« kupovati nikakvu robu, a sve što su željeli prodati morali su prodati vlastelinu po cijenama koje su važile u lukama Zrinskih.⁹⁰

Sve tendencije k utvrđivanju vlastelinskog monopola u trgovini imale su negativan odraz na društveni razvoj. Njima su potiskivani podložnici iz robno-novčanih odnosa, ometan je njihov gospodarski razvoj. Sve je to u krajnjoj liniji značilo ometanje stvaranja građanstva.

IV.

Carski su vijećnici u Beču savjetovali 1670. da se Zrinski i Frankopani unište i zbog toga što će car zapljenom njihovih posjeda dobiti dosta sredstava za isplatu vojske i otplatu svojih dugova. Pri gušenju zavjere računalo se dakle i s njihovom imovinom.⁹¹

Sredinom travnja 1670. na zrinsko-frankopanske posjede nasrnula je carska vojska. General Spankau okupirao je Međimurje, a čete karlovačkog generala Herbersteina ostale posjede. Vojska je zaposjela i sva imanja onih plemića koji su pristali uz urotnike.

Vojska je okupirane posjede odmah temeljito opljačkala. U pljenidbi tih posjeda sudjelovali su carski generali, visoki oficiri, pa čak i neki civili, među kojima i budući ban Nikola Erdödy. Grabilo se sve: pokućstvo, žitarice, vino, stoka, zlatnina i srebrnina, razni dragocjeni i umjetnički predmeti. Na temelju kasnije sastavljenih popisa razgrabljenih stvari može se zaključiti da su tada ukradeni neki predmeti važni za hrvatsku kulturu.⁹²

Službenu konfiskaciju okupiranih posjeda proveli su od 19. svibnja do kraja lipnja 1670. službenici Ugarske komore Petar Prašinski i Franjo Špoljarić. Mnogi vrijedni predmeti s tih posjeda bili su tada već nestali. Na posjede Petra Zrinskog, Frana Krste Frankopana i njihovih kapetana Franje Ivanovića, Baltazara Pogledića, Franje Bukovačkog i Franje Berislavića uvedena je zatim uprava Ugarske kraljevske komore.⁹³

⁸⁸ Lopašić, Hrvatski urbari, 195.

⁸⁹ AH, NRA, 1649/58.

⁹⁰ Lopašić, Hrvatski urbari, 136, 138, 140, 142.

⁹¹ F. Šišić, Zavjera Zrinsko-Frankopanska (1664—1671), Zagreb 1926, 93—94.

⁹² F. Rački, Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana, Zagreb 1873.

⁹³ R. Horvat, Zapljena Zrinskih imanja, Hrvatsko kolo IV. Zagreb 1908, 184—235; I. Erceg, Konfiskacija Zrinsko-frankopanskih imanja. Postanak i ukinuće severinske županije u Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru, *Jadranski zbornik V*, 36—44; *Arhiv JAZU*, II - d-87.

Tako je slomon zrinsko-frankopanske urote kralj postao najbogatiji vlastelin u Hrvatskoj. U njegove su ruke došla golema imanja od Mure do obala Jadranskog mora.

Bivša zrinsko-frankopanska imanja procijenjena su 1672. na blizu 1,500.000 forinti. To je bila golema vrijednost, koju je teško uspoređivati čak i s cijenama tadašnjeg vremena. Imanja Zrinskih vrijedila su oko 1,400.000 forinti, a Frankopanska imanja blizu 100.000 forinti.⁹⁴ Manji dio posjeda obitelji Zrinski držao je do 1691. sin bana Nikole — Adam Zrinski. Poslije njegove smrti u kraljeve su ruke prešla sva zavjerenička dobra.

Administrator zaplijenjenih imanja Grgur Pavešić je od 1673. do 1679. vodio točne račune o prihodima i rashodima konfisciranih posjeda. Iz tih se računa vidi da je samo tijekom 6 godina sa zrinsko-frankopanskih posjeda predano Ugarskoj komori oko 135.000 forinti čistog prihoda. Od te je sume jedino 19.000 forinti isplaćeno kreditorima Zrinskih u Hrvatskoj. Vladar je tako s urotničkih posjeda primao godišnje oko 22.500 forinti. Feudalna renta bivših zrinsko-frankopanskih imanja postala je glavna stavka u prihodima Ugarske kraljevske komore iz Hrvatske.⁹⁵

Istina, ta se stavka postepeno smanjivala zbog rasprodaje konfisciranih dobara. Ali je i rasprodaja donosila kraljevskoj blagajni krupne sume. U prvih deset godina (1670—1680) Ugarska je komora od prodaje i zalaganja dijela tih dobara primila daljih 90.000 forinti.⁹⁶

Sve u svemu, nakon propasti Zrinskih i Frankopana iz Hrvatske su počela otjecati golema materijalna sredstva. Komora je, po svemu se čini, racionalizirala eksploataciju zaplijenjenih dobara, tako da su njeni prihodi bili veći od onih koje su akumulirali Zrinski i Frankopani. Izvlačenje tih prihoda bilo je dvostruka eksploatacija: i kmetova kao podvlaštene klase i Hrvatske kao feudalne države.

Konfiskacija tih posjeda nije značila običnu zamjenu jednog vlastelina drugim.

Međimurski su kmetovi 20. X 1676. podijeli opširnu predstavku protiv administratora Pavešića optužujući ga da je povećao tlaku, tako da i posjednici četvrtselišta moraju gotovo čitav tjedan raditi na vlastelinskim poslovima. U vrijeme žetve kmetovi su tjerani na udaljene alode, gdje su morali neprekidno raditi 5—6 tjedana. Komorski su službenici mnogo akurarnije i ažurnije nego što se činilo za vrijeme Zrinskih utjerivali i druge daće, od kojih su neke povećane.⁹⁷

Čini se da se položaj kmetova na pokupskim vlastelinstvima pogoršao odmah poslije zapljene. Jedino se time mogu objasniti gibanja u korist Zrinskih koja su već u ljeto 1670. zahvatila ta vlastelinstva. Pukovnik grof Ernest Paradaiser uputio je 12. VII. 1670. svim župnicima na tim posjedima okružnicu u kojoj im je naredio da »pod izgubljenje svojih plebanii« »puntare i nevernike (koji se za stanovito kako se čuje po vsih plebanijah nahode) Imenom

⁹⁴ AH, Urbaria et Conscriptioes, 3/6.

⁹⁵ AH, NRA, Prilog »Zriniana«, knjiga B-1729.

⁹⁶ AH, Relations commissariorum regiorum, 12/26.

⁹⁷ AH, NRA, 1091/18.

i Pridovkom izviditi, izvidivši pako polag istine očitovati imaju« jer, kako je utvrđeno, pisao je dalje Paradaiser, oni »vsakojake malovridne glase spravljaju, ter se svojum gospodum nigdošnjum groze«.98

Pogoršavanje položaja zrinsko-frankopanskih podložnika u prvim godinama komorske uprave potvrđuju i višegodišnji sukobi između bakarskih građana i tamošnjega komorskog upravitelja Andrije Kodermana. Koderman je prikazivao Bakrane kao uporne rebele protiv vlastelinstva, a oni su se tužili zbog novih tereta koji su im nametnuti i zbog propadanja bakarske trgovine. Tužili su se da su za vrijeme Zrinskih stizali »brodi i trgovine, da je mogal siromah človek soldin dobiti', a sada odnikudar ništa, niti nete na ovi porat ljudi, ni brodi, niti smiju, budući da niedan ne pride forištar, ki neide disquistiran od onuda«.99

V.

Na kraju ovog prikaza pokušat ćemo ukratko rezimirati najvažnije značajke razvoja Zrinsko-frankopanskih posjeda u XVII. stoljeću.

1. Na svim posjedima Zrinskih i Frankopana zapaža se u XVII stoljeću gospodarski napredak. Na početku stoljeća naseljena su vlastelinstva koja su bila opustošena u doba turskih ratova. Iako su kronično oskudijevali u novcu, Zrinski i Frankopani investirali su dosta velika sredstva u razvoj svojih aloda, izgradnju luka, gospodarskih zgrada itd. U doba kneza Nikole i Petra otkupljen je veći dio založenih posjeda.
2. Rezultat kolonizacije zapuštenih vlastelinstava bila je pojava velikog broja slobodnjaka i Vlaha na posjedima Zrinskih i Frankopana. Na tim se posjedima u punom opsegu nije mogla obnoviti feudalna eksploatacija, ali su novi naseljenici znatno ojačali banderijalnu vojsku svoje zemaljske gospode.
3. Najrazvijenija alodijalna proizvodnja na posjedima Zrinskih bila je u Međimurju i na vlastelinstvima u Pokuplju. Veliku gospodarsku važnost gotovo na svim posjedima imalo je vinogradarstvo kao veoma rentabilna grana poljoprivrede.
4. Neosnovano je mišljenje da su se Zrinski i Frankopani prema kmetovima odnosili bolje nego drugi feudalci. Sistem feudalne eksploatacije na njihovim vlastelinstvima razvio se ovisno o prirodno-geografskim, historijskim i gospodarskim uvjetima. U Međimurju i na pokupskim posjedima dominantan oblik izrabljivanja kmetova postala je u XVII stoljeću tlaka. Položaj kmetova na tim posjedima osjetno se pogoršao u odnosu na stanje u XVI stoljeću.

Na vinodolskim posjedima središnje mjesto u podavanjima podložnika imala je u to doba novčana renta. Seljaci su na tim posjedima živjeli slobodnije od onih u unutrašnjosti. Ali ovdje se u XVII stoljeću počinje uspostavljati vlastelinski monopol u trgovini što se nesumnjivo negativno odražavalo na položaj mnogih seljaka koji su na različite načine živo sudjelovali u trgovini.

⁹⁸ *Nadbiskupski arhiv u Zagrebu*, Epistolae ad Episcopos (Borković), 5/96.

⁹⁹ *AH, NRA, Prilog »Zriniana«, Fasc. 1, p. 368.*

5. Na početku XVII stoljeća porastao je interes Zrinskih i Frankopana za vinodolsku trgovinu koja u narednim decenijama doživljava ekspanziju. Povećao se uvoz tekstila i soli. Izmijenila se i struktura izvoza. Od sredine XVII stoljeća izvozili su se i proizvodi manufakture željeza u Čabru. Trgovačka bilanca Zrinskih bila je ipak pretežno negativna.
6. Koncentracija golemih imanja u rukama Zrinskih i Frankopana imala je pozitivno značenje za politički razvoj Hrvatske. Ta su imanja prije svega bila materijalna podloga njihove borbe za samostalnost Hrvatske, a zatim su svojim rasporedom bila svojevrсна poluga koja je pozivala hrvatske zemlje. Raspored tih posjeda znatno je utjecao na politiku Zrinskih prema Turskoj. Zbog njihove ugroženosti Zrinski su postali nosioci i zagovornici aktivne borbe protiv Turaka. Posebno značenje ima nadalje činjenica da se administracija svih zrinsko-frankopanskih posjeda vodila hrvatskim jezikom.
7. Nakon propasti Zrinskog i Frankopana i zapljene njihovih posjeda najbogatiji feudalac u Hrvatskoj postala je kraljevska komora. S bivših zrinsko-frankopanskih posjeda počela su iz Hrvatske otjecati golema sredstva. Sačuvani izvori pokazuju da je u prvim godinama komorske uprave pogoršan položaj kmetova u Međimurju i Pokuplju. Ograničavanje bakarske trgovine utjecalo je na pogoršavanje položaja podložnika u Vinodolu.

S u m m a r y

This paper presents the economic development of the estates of the dukes of Zrinski and of Frankopan, the two most powerful feudal families in the 17th century Croatia.

The paper opens with the basic characteristics of each of the estates and then goes on to consider the economic development of the estates as a whole, stating that it was in the 17th century that they entered a period of strong development, especially at the time of the dukes Peter and Nicholas Zrinski. It describes the colonization of the estates at the beginning of the 17th century (the settling of the Vlachs and the yeomen).

Using new source material, the author shows that colonial production was best developed on the estate in Međimurje and on the estates in Pokuplje (Ozalj, Ribnik, Bosiljevo). It was less well developed on the Rakovac, Vrboc and Medvedgrad estates and was practically non-existent on the estates at Vinodol. The paper pays special attention to the situation in vine husbandry as the most profitable branch of agriculture at that time.

The author goes on to show that the theory according to which the Zrinskis and the Frankopans treated their serfs better than other feudal lords is completely unfounded. The system of feudal exploitation on their estates developed in accordance with the geographical, historical and economic conditions. In Međimurje and on the estates in Pokuplje the dominant form of exploitation was labour service. The peasants in Vinodol were in a much better position because the basic form of their dues were taxes in money.

A special chapter deals with the development of trade of the dukes of Zrinski and of Frankopan. The trade was linked with their estates in Hrvatsko Primorje; the period of its strongest expansion was the 17th century.

The paper states that the concentration of large estates in the hands of the Zrinskis and the Frankopans was advantageous for the political development of Croatia in the 17th century. The estates constituted the material basis for their struggle for the independence of Croatia and played an important role in linking Croatian regions.

When the rebellion of the Zrinskis and the Frankopans was crushed and their estates confiscated, the king became the richest feudal lord in Croatia. His direct exploitation of the peasants on these estates enabled him to extract an immense revenue out of Croatia. The paper points to several sources indicating that after the confiscation life conditions for the peasants on the former estates of the Zrinskis and the Frankopans deteriorated considerably.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

2

Z A G R E B
1972

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Izdavač:
Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đ. Salaja br. 3

Za izdavača:
Prof. dr Ljubo Boban

Prijevodi:
Vera Andrassy, dr Mladen Engelsfeld (engleski)

Lektor:
Dr Josip Vončina

Korektor:
Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor